

Павло Гай-Нижник

**В очікуванні тотальної русифікації
та диктатури: перестороги з минулого
у світлі сьогодення**

**(своєчасні думки історика про український політикум
початку ХХ та ХХІ століть)**

Доповідь на II Всеукраїнській науковій конференції «Геноцид України у ХХ столітті: Україна під окупаційними режимами – історія та наслідки» (Львів, 25 березня 2011 р.)

<p>УКРАЇНЬСЬКА ПРАВДА</p> <p>історична правда</p>	<p><i>Опубліковано: Гай-Нижник П. В очікуванні тотальної русифікації та диктатури (Конспект доповіді автора на II Всеукраїнській науковій конференції "Геноцид України у ХХ столітті: Україна під окупаційними режимами – історія та наслідки" (25 березня 2011 р.) // Історична правда. – 2011. – 28 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/03/28/33704/</i></p>
<p><i>Україна Incognita</i></p> 	<p><i>Опубліковано: Гай-Нижник П. В очікуванні тотальної русифікації та диктатури // Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День». – 2011. – 8 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://incognita.day.kiev.ua/v-ochikuvanni-totalnoyi-rusifikacziyi.html</i></p>

Сьогодні, коли сучасна Україна стоїть перед низкою внутрішніх та зовнішніх соціально-політичних, військово-стратегічних, фінансово-економічних та геополітичних викликів на порядку денному реально постала загроза її існуванню як суверенної держави. Нездатність до політичного компромісу, обмеженість виборчого права з огляду на особливий принцип виборчого процесу і спосіб розподілу посадових місць за ознаками партійної та особистої вірності, соціальний "тероризм" щодо прожиткових можливостей пересічного громадянина в умовах економічного ступору, занепад військових сил в поєднанні із перебуванням іноземних військових баз на території України, штучне загострення міжнаціонального питання й утиски української мови у всіх сферах державного і суспільного життя, початок першої хвилі утиску свободи слова та політичних репресій тощо – уся ця жахлива комбінація може стати тією вибуховою сумішшю, що поставить крапку в черговій спробі українців таки збудувати свою незалежну державу. А може і не поставити, якщо ми будемо пильними до самих себе, провідників, яких ми обираємо, та до уроків минулого, які нарешті маємо засвоїти. Не боятися правди про минуле – значить розуміти сьогодення, а отже, мати майбутнє.

Усе це може спричинити незворотні процеси згортання державотворчого розвитку країни та виникнення міжетнічного та соціального протистояння. Вітчизняна історія початку ХХ ст. вже має невтішний досвід подібного характеру і він мусить бути повчальним для сьогодення. Українська Народна Республіка (УНР), що виникла, подібно до нинішньої України внаслідок розпаду імперії, невдовзі припинила своє існування, проте процеси, які стали акумулятором до падіння УНР присутні й у житті сучасної Української держави, а відтак мають бути попередженням і повчальним уроком для

наших політиків та громадян. При цьому, оглядаючись на українське державотворення початку ХХ ст. й кінця ХХ – початку ХХІ ст., нерідно складається враження своєрідного дежавю, коли певною мірою (чи то в загальних тенденціях) справдується оте «історія рухається за спіраллю». Безумовно, ці паралелі подібностей логічно мають і свої відмінності як загального світового (цивілізаційного) становища, так і місця України в ньому. Проте характеристичні ознаки фундаментального шляху історичного спрямування на диво тотожні, що змушує (з певною долею застережень) оглянути їх і усвідомити спільні небезпеки для обох державотворчих процесів та підсумки, що їх вже зазнала Україна початку ХХ ст. й що поволі втрачає Україна сучасна.

Коли Російська імперія (як і Радянська) доживали свої останні роки український політичний національний рух очолювали (і складали його основну активну масу) представники інтелігенції. Винниченко, Петлюра, Христюк, Швець, Єфремов, як і Чорновіл, Лукяненко, Горинь, Павличко, Драч та інші були письменниками, поетами, журналістами, правниками, що зазнали гонінь за імперських часів. Й ті, й інші, з постановням Республіки, прагли бачити Україну демократичною країною, але спосіб досягнення цієї мети не передбачав протистояння з колишнім імперським центром, а тим паче національно-визвольної збройної боротьби. Відтак за обох епох було обрано парламентську форму здобуття національних прав, коли провідники національним рухом оголосили про своє лояльне ставлення до загальноросійського / загальносоюзного центру на принципах федеративно-конфедеративного співжиття. Центральна Рада ані в своїх перших трьох універсалах, ані навіть у четвертому не поставила руба питання самостійності України (у IV-му самостійність оголошувалася до зібрання Установчих зборів). За сучасних часів (кінець 1980-х – поч. 1990-х) Товариство української мови ім.Шевченка, згодом – Народний рух України, додали до своєї назви «за перебудову», чим окреслили свою відносну лояльність до політики Москви. Лише окремі діячі (Міхновський, Лукяненко), які опинилися у меншості, прагли чіткого оголошення шляху на самостійність, після чого були оголошені ледь не провокаторами. Відтак складася тенденція самоплинності процесу набуття Україною державності в залежності від світових та загальноросійських процесів (сприятливого міжнародного становища, відцентрових процесів у самій Росії тощо) – мовляв, від українців мало що залежить.

З огляду на це, коли російський центр фактично розвалився (падіння Тимчасового уряду й розкол Росії на «червону» й кілька «білих» центрів наприкінці 1917 – початку 1918 рр., або ж децентралізація в СРСР, заколот ГКЧП тощо у 1990-х), і Україна отримала очікувану, але, як не дивно, несподівану незалежність, молода держава опинилася без національно свідомого провідництва (еліти). Здавалося б, саме в цей час провідництво нацією, як моральне, так і фактичне, мала б узяти на себе вітчизняна інтелігенція (не лише творча, але й технічна, адміністративна, управлінська), що опинилася у ролі новітньої політичної еліти. Проте виявилось, що ані на початку, ані наприкінці ХХ ст. «цвіт» української нації був неспроможний до керівництва державою. «Виявилось», що державний організм потребує зваженого рутинного керівництва, політичного компромісу та соціального регулювання, економічного розвитку, а фінанси не стають стальбільнішими від яскравих і гарних промов про любов до народу. З колишнього ж центру (Петроград – Москва) припинили надходити не лише вказівки, але й кошти. Ще 29 жовтня 1917 р. голова першого (соціал-демократичного) уряду Центральної Ради В.Винниченко практично визнав бездіяльність генеральних секретарів (міністрів) в справі розбудови державної урядової та адміністративної служби, коли заявив, про неготовність національної інтелігенції до урядової роботи та загальну кадрову кризу.

При цьому на поверхню життя впливли і цілком меркантильні потреби – не лише як керувати державою, але й як облаштувати власне життя. Відтак М.Грушевський, що створив собі ореол «мудрого дядька», який став головою українського парламенту й ніби-то міг «під час дощу між краплями пройти» (нікого не нагадує?), все частіше на засіданнях Центральної Ради переймався написанням статей задля особистого заробітку й вступив до однієї з найпотужніших партій (есерів), а голова Верховної Ради (а згодом – Президент Л.Кравчук) теж став партійним й не забув про питання більш близькі до приземлених. Інтелігенція, що асоціювалася (чи, швидше, сама себе ідентифікувала із совістю нації) у Верховній Раді досить швидко поступилася провідною роллю колишнім директорам, які усвідомили переваги власного нового становища. Тож невдовзі «провідники» національного руху стали підігравати владі не лише червоних директорів, а й новоюпосталої олігархії, задовольняючись «скромною» вигодою від свого перебування у владі чи т.зв. «конструктивній» опозиції. Крім того, потреба закріпитися на владному олімпі витворила потребу винайти кілька міфів та технологій, головною метою яких стало збереження статус-кво існуючих речей.

Свого часу військовий міністр УНР О.Жуковський у 1918 р. з захопленням і, водночас, з жалем та усвідомленням історичного заручництва політичної долі тогочасної України писав: "Кожен майже із діячів почував себе Наполеоном, почував себе героєм призваним спасти отчизну і дати їй лад та порядок. Багато із них міркували в душі, що тільки він один покликаний і призваний історією до святого діла – відродження батьківщини. В цьому виявилось інтелігентське кружкове виховання і вплив російської культури. Чисті душею, з великими святими ідеалами, переповненим серцем робити і принести людству добро, любов та правду, але простої роботи, техніки в праці, адміністративного хисту і марудної мілкої щоденної роботи для них вона не була зрозумілою... Правда не всі то з чистими намірами..., щоб щиро працювати. Не треба забувати. ...А такі обставини, в свою чергу, висували на підмостки політичного життя політиків демагогів, ріжних авантюристів, людей аморальних, безпринципних, які уструявали свої особисті інтереси і хтіли взяти від життя, від других людей що тільки можна взяти, але накладати високих обов'язків на себе, ні – це заборонялося, це не полягало в їхній натурі"*.

Більше того, на практиці селянство та робітництво, від імені яких творилася нова українська державність та будувався новий соціальний лад, також, врешті-решт, були позбавлені можливостей та важелів впливу на соціально-економічну політику в державі, а Республікою керувала лише група інтелігентів-романтиків, яких невдовзі (за Гетьманату) від влади усунули тогочасні «олігархи» – великі земельні власники, промисловці та фінансисти.

Як на початку ХХ ст., та і до тепер, плідній роботі заважала кадрова проблема. Підбір працівників за партійною приналежністю викинув за межі державотворчої роботи досвідчених у таких справах працівників середньої ланки. Не було вжито заходів й до реформування системи праці у департаментах, через відсутність коштів заробітна платня урядових службовців не відповідала потребам часу, а отже не сприяла притоку фахівців до урядових структур. Непродумана кадрова політика призводила до того, що в органах виконавчої влади не було досвідчених професійно підготовлених державних службовців. Все це сприяло до розвою хабарництва, безпринципності, залежності від вказівок партійних бонзів та й елементарного підлабузництва та безхребетності владних структур на усіх щаблях державної вертикалі й у всіх сферах суспільного життя.

Фактично було знищено армію. Закон Центральної Ради від 3 січня 1918 р. практично знищував ідею створення збройних сил УНР. Що відбувається із сучасною нашою армією й годі нагадувати. Після відмови від будівництва національної армії та усунення від служби кваліфікованих, але "партійно несвідомих", державних та інших службовців, до шарів незадоволених політикою влади потрапив й численний прошарок цивільних і військових службовців.

"Техніки, інженери, промисловці, дідичі, управителі культурних маєтків, всі інтелігентські сили, цілий вихований літами апарат новочасної суспільности, що міг би одиноким вирвати край з руїни, загнано в кут", – справедливо зазначалося на Всеукраїнському з'їзді хліборобів-демократів*. Більш того, насправді Центральна Рада (як і сучасна Верховна Рада) так і не стала, "уособленням національно-демократичного фронту", позаяк саме її лідери розкололи спочатку український національний рух (самостійники-націоналісти були оголошені ледь не провокаторами, а середній клас та консервативні кола взагалі позбавлялися права бути представниками українства), згодом було нівельовано й поняття демократичного фронту (взяти хоча б політику утиску профспілок) тощо. Таким чином в країні виникла ще й глибока системна політична криза.

Остаточного ж вироку долі УНР, репрезентованій Центральною Радою, завдала, попри системних управлінської та політичної криз, криза економічна. Не спромігшись опанувати економічною ситуацією українська влада втратила лояльність робітництва (саме лояльність, а не підтримку, бо її практично не мала). І, врешті, в підтримці владі відмовили ті, кого вона вважала за свою соціальну базу, ті, кого українські вожді ототожнювали (й ототожнюють) з безмірною губкою, що мала б бути просякнута їхньою ідеологією, і що були для них взірцем народного українства – селяни. Село, кинуте бездіяльністю уряду сам на сам на поталу хаосу та анархії, не пробачило Центральній Раді невирішеність земельного питання. Чи пробачить Верховній Раді – теж питання. Відсутність же армії і зовсім залишила УНР беззахисною як перед внутрішніми, так і перед зовнішніми загрозами.

Таким чином увесь цей комплекс крайнощів, сукупність управлінської, політичної та економічної криз, фактично ізолювали УНР та її уряд від власного народу («близькість» до народу режиму В.Януковича, на диво провідників його уряду та партії («регіонів»), невдячний народ чомусь не відчуває) і в усьому вищенаведеному слід шукати причини падіння української державності. Отже, УНР у тій моделі та за тієї структури владно-управлінських інституцій, які існували на той час, була приречена на падіння. Питання полягало лише в тому коли, хто і в який спосіб підірве її ззовні, або коли ця вибухова суміш здетонує з середини. Сталося так, що ці обидва фактори вже визрівали практично одночасно.

Прихід більшовиків на межі 1917 та 1918 рр. – тоді ще слабких і погано організованих – не був чудом, коли враховувати бездарність тогочасного українського проводу. До влади уенерівців повернули німці, але коли українцям (уряду есерів) і далі закортіло продовжувати свої соціалістичні експерименти в окупаційній владі урвався терпець – встановлення прямого правління німецької військової влади могло стати реальністю.

Відтак владу Центральної Ради було повалено в квітні 1918 р. переворотом гетьмана П.Скоропадського (за німецького, щоправда, сприяння). Роль Верховної Ради також через короткий час було нівельовано режимом Л.Кучми. За обидвох лідерів відчувалася певна економічна стабільність, життя «вирувало», бізнес почувався гарно й тулився до

влади, відкривалися українські школи, але російська лояльність відчувалася у кожному ковткові повітря, а у владних вікнах відсвічувалося відображення Кремля. Водночас селянство залишалося без землі, профспілки були позбавлені можливостей захистити робітництво, армії фактично не було, а демократичні свободи чим далі, але швидкісно, згорталися тощо. Як і в ті часи більшість свідомої інтелігенції зайняли вичікувальну позицію «проти всіх» і лише охочі до влади вожді продовжили боротьбу... за власне місце під сонцем... руками народу.

Проте розхитування влади було в руслі тогочасної моди – революція понад усе, особливо якщо є можливість її очолити. А коли гетьман втратив владу, – зрозуміло, що не через свою грамоту про федерацію з Росією, а внаслідок масштабної соціально-політичної кризи та зубожіння населення, – у його наступників з'явився реальний шанс показати свої державотворчі таланти, правда за умови засвоєння попередніх уроків історії. Відтак невдовзі обидва режими було повалено: в листопаді-грудні 1918 р. – П.Скоропадського, в листопаді-грудні 2004 р. – Л.Кучми.

Нові керівники держави (голова Директорії В.Винниченко і головний отаман С.Петлюра, як Президент В.Ющенко і голова Кабміну Ю.Тимошенко) мали шаленну популярність, проте дуже скоро особиста боротьба закінчилася фактичною перемогою других революційних вождів і вони стали першими (С.Петлюра виниснув з Директорії В.Винниченка, а Ю.Тимошенко фактично знівельювала владу В.Ющенка). Кожен з них вважав (а дехто й досі ще вважає) себе ледь не за месію. Але обидва виявилися напіввладними й «каліфами на годину»... Країною почали правити отамани, князьки «місцевого розливу», що з посмішкою спостерігали за боротьбою за Київ, розмірковували на який важіль кинути копійку й зняти карбованець (гривню, марку, долар – за смаком та планами майбутнього самовлаштування). Між тим країна й народ зубожіли й все частіше займали позицію «проти всіх – лише за себе». Простим людям йшлося про примітивне фізичне виживання. Проте, як завжди, не спали Москва та проросійські сили, Захід же – багато повчав пустопорожніми словами й оглядався на «єдиную і невідлімую» (у будь-якому її становищі та забарвленні). При цьому те, що державність в Україні існує лише номінально й скоро може взагалі перетворитися на фікцію не помічав (не помічає й сьогодні) лише сліпий.

Здавалося б, саме в такі часи, національна інтелігенція мала голосно й згуртовано заявити про себе, закликати владну верхівку схаменутися й апелювати до народу. Але інтелігенція (її більшість) знов наступила на старі граблі – вона оголосила нейтралітет, вона уявила себе «вищою» над ситуацією в країні, заявила, що вона «проти всіх». Й потрапила у пастку. У пастку національної совісті й історичної відповідальності. «Розум нації» не має права бути над нацією, він має бути її провідником, надто – за відсутності національної еліти.

Як наслідок в Україні настали часи гонінь на українське, часи, коли українська державність є засобом збереження новітньої моделі російського (будьмо відверті – російського) панування на певній території – настали часи нової денікінщини. Сьогоднішня неоденікінщина, як і та денікінщина, що прийшла в Україну в 1919–1920 рр., також не приховує своєї сили, призириства до всього українського й своєї російськості, до принципів «рубай з плеча» і владарюй. До того ж, нова (українська) денікінщина ще й не нехтує не лише послугами комуністів, а й добре опанувала риторикою та засобами їхніх вчителів – більшовиків (ленінців-сталінців). І як і та денікінщина, сьогоднішня веде

нас у Росію, в Росію «білу», а може й якусь «свою» (а чи навіть під жовто-блакитним прапором), проте якою керуватиме таки Москва, але не Україна, не українство!

Звичайно ж це ще не кінець і сьогоднішня ситуація ще не означає, що боротьба за Україну є вже програною українцями й не факт, що історія у своєму загальному підсумкові повториться. Власне, щоб цього не трапилось, і треба пам'ятати й аналізувати її тенденції та загрози. А вони були такими: боротьбу було програно, Європа вкотре віддала перевагу єдиній Росії, потім були голодомори, в'язниці, табори... Що ж до тих, хто сьогодні «проти всіх», то хтілося б нагадати (ні, не їм, а нам усім), що врешті решт вони (ті, що раніше змирилися – Грушевський, Єфремов, Річицький та багато інших) наслухалися заспокійливих пісень нового режиму і навіть спробували співпрацювати, впливати на нього (дехто увійшов в коаліцію з режимом, вислужували теплі місця, письменники шукали народну ідею, академіки тишком-нишком шепотіли й шукали спокою для наукової роботи, ректори принишкли тощо, а потім – усі вступали до партії...). Для забуття (навіть тимчасового) деякі отримали посади, гроші, українізацію, а зрештою – тюрми, сльози родин, катування, могили... Інші (Винниченко) встигли усвідомити помилку й утекти за Захід... А терор набирив обертів, який згодом перетворився на геноцид українського народу (у їх більшовицько-російському різновиді під українським КПУшним туманом) залишився... Згодом тисячі молодих (і не дуже) людей загинуть у підпіллі в боротьбі з окупантами, але ж цього усього могло б і не бути, коли б наша «розумова верхівка», «совість нації» активно заявляли б свою позицію, очолили спротив народу й включилися б до процесу консолідації нації та формування української політичної еліти, якої українське суспільство й досі не сформувало.

Відтак короткозорість і провінційність світогляду тогочасних та й сьогоднішніх «лідерів» і «володарів дум», котрі не бачили (не бачуть) національних інтересів зі стратегічної перспективи, лише на ходу звикаючи до самостійництва і державного будівництва становить моральну загрозу існування української нації, яка, як свідчить минуле, цілком здатна сягнути її фізичного нищення. І тоді, й досі, нову державу (модель нового часу) прагли насилити на стару базу (чи то російсько-імперську, чи то російсько-радянську). І у той, і у цей часи світ зазнавав кардинальних перетворень чи не у всіх аспектах як державоврядного, так і суспільноладного життя, й лише українські можновладці залишалися пасивними будівничими старих фундаментів, які прикрашаються й досі новітньою риторикою. Але ж й тоді й сьогодні, ані управлінська, ані наукова, ані творча «еліти» не вимагають глибинних змін. От і виходить, що найбільша країна Європи в умовах нових світових викликів все ще не має чим захищатися, «ліки» надто застарі, та й «лікарі», здається, самі невиліковні. І на сцену ту велику міжнародну (як і немалу внутрішню), очевидно, поки що нам немає кого виставити у якості «актора» і «гравця» світового рівня, бо й власна сцена порожня. Складається враження, що вітчизняна політична верхівка України є найбільшою загрозою її національній безпеці. Ні меч, ні щита, ані думки! Дай Боже, щоб «не дай-боже»...

Проте, водночас, нині ми можемо зробити найважливіший висновок з наших дежаву: ми вже достатньо багато знаємо про себе і нарешті не боїмося своїх минулих і поточних помилок. Іншими словами, сьогодні ми розуміємо, що маємо силу і потенціал, аби стати повноцінною і справді незалежною державою в сучасному світі. Розуміємо, що для цього треба багато і напружено працювати – «Не треба слів, хай буде тільки діло», як казала Олена Теліга. Матимемо і права та вольності козацькі, і достойну державну еліту, і розвинену економіку, і національну історію, і українську мову...

